

John Hille: Sustainable Norway. Probing the Limits and Equity of Environmental Space. The Project for an Alternative Future. The Norwegian Forum for Development and Environment, Oslo, 1995, 432 s.

Kniha Johna Hilla patří do řady publikací postavených na konceptu „trvale udržitelného rozvoje“. Je součástí širšího projektu „Trvale udržitelná Evropa“, koordinovaného ve Wupertalu. První v řadě národních projektů publikovalo své výsledky Holandsko (Sustainable Netherlands), významné texty již prezentovalo Německo (Nachhaltiges/Zukunftfähiges Deutschland). Nyní máme před sebou výstup z bádání o „trvale udržitelném Norsku“ (Sustainable Norway).

Obecným metodologickým východiskem, aplikovaným ve zmíněných projektech, je tzv. „environmentální prostor“. Tento koncept se snaží pro určité geografické oblasti číselně vyjádřit dostupnost základních přírodních zdrojů a únosnou kapacitu biosféry. Tato zjištění dává do vztahu s hladinou životní úrovně, přičemž pro stanovení její výše zavádí předpoklad rovnosti z hlediska budoucích generací a z hlediska globální spravedlnosti.

Nechejme v této recenzi stranou obecně diskutovanou otázku adekvátnosti a užitečnosti takových výpočtů. Přece je však třeba říci, že sociologie by vůči nim měla být obezřetná. Vycházejí totiž z některých umělých premis, např. z předpokladu „průměrného člověka“, a to nejen v národním, ale často přímo planetárním měřítku. V této souvislosti doporučuji číst Hillův text paralelně s knihou Fritze Reusswiga, recenzovanou rovněž v tomto sborníku. Dobrá sociologie, jakkoliv je vědou o plurálních fenomenech, dokáže strukturovat a rozlišovat.

Přístup „environmentálního prostoru“ neřeší také klíčovou otázku, jak prosadit stanovený hmotný standard v životě společnosti. Autor by, stejně jako my, sotva připustil, že by se měla ustavit a sledovat politickým, administrativním či jiným opatřením.

Dokážeme-li dát tyto základní pochybnosti do závorky, může nám studium Hillových knih přinést nemalý užitek. Snad nejzajímavější pro mne byla popisná třetí kapitola, která přináší konkrétní data o současné úrovni spotřeby a její struktuře v Norsku. Publikované tabulky přinášejí českému sociologovi plastický, jakkoli hrubý, obraz o vzorcích spotřeby v bohaté západoevropské zemi a základ pro komparace s životní úrovní a její strukturou u nás. Na základě úředních statistik můžeme podle vlastního odborného zájmu srovnávat proporce ve výdajích za nejrůznější položky spotřeby, např. za bydlení, potraviny, odívání, zdravotní péči, pohonné hmoty, opravy, poštovné, kosmetiku, květiny, za ubytování v hotelích apod. Dozvíme se, jaká je v norských domácnostech obměna automobilů a domácích spotřebičů, jak často Norové navštěvují divadlo, biografy a další kulturní zařízení. Některé publikované kategorie jdou potom do podrobností. Např. výdaje za potraviny jsou dále specifikovány až na úroveň takových položek jako jsou ořechy, luštěniny, med apod.

Některá mezinárodní srovnání (s jinými evropskými zeměmi, Spojenými státy, Japonskem, ale i s „ostatním světem“) jsou provedena přímo v knize: Norský občan vydává v relaci s občany v jiných zemích nápadně velké sumy za bydlení a leteckou dopravu či poštovní služby; velmi málo jej zato stojí kvalitní zdravotní péče a rozvinuté vzdělání. Průměrný norský občan si koupil v roce 1991 4,2 nových kalhot, 2,7 halenek a košilí, 2,8 puloverů, 0,7 obleků, 0,7 kabátů a 2,5 kusů dalších svrchních oděvů. Norské ženy si v průměru koupily dvě sukně nebo dvoje šaty. Celkem Hille spočítal, že průměrný Nor nebo Norka si za rok koupí troj- až čtyřnásobně více svrchních oděvů, než průměrný občan této planety. Je to hodně, nebo málo? (Pro oko vnějšího pozorovatele nejsou Norové zrovna parádivý národ.) Nebo se z Hillových tabulek dozvíme, že jeden Nor zkonzumuje za rok 10 kg kávy oproti 1, 1 kg světového průměru na osobu. Po Dánsku a USA je Norsko země s největší obytnou plochou připadající na jednoho obyvatele – 45m². K tomu je nutno vzít v úvahu, že 22% norských domácností vlastní navíc chatu, a to často ne jednu (v horách a u moře).

Čtvrtá kapitola je věnována odhadům, jaké nároky má norským životním způsobem strukturovaná spotřeba na přírodní zdroje. V Norsku, v němž se od roku 1958 do roku 1991 celková úroveň spotřeby ztrojnásobila, má hlavní podíl na tak prudkém růstu energeticky a materiálově náročná bytová výstavba, přesněji výstavba domů. Hille vyčísluje, kolik spotřebuje roční výstavba 27 tisíc bytů cementu, kovů, umělých hmot, skla, kolik energie je vloženo do výroby těchto substrátů, do dopravy, do vlastní konstrukční práce.

Prudce rostly v posledních desetiletích v Norsku také výdaje za ekologicky nepříznivou mobilitu: za rekreaci, za automobilovou a leteckou dopravu. Významně přitom klesly výdaje za dopravu autobusovou a vlakovou. Relativně také klesly výdaje za potraviny.

Hledá-li John Hill ve struktuře výdajů posledních let aspoň náznaky ekologicky příznivých změn, konstatuje, že stouply finanční výdaje občanů za některé materiálově a energeticky relativně nenáročné „čisté služby“. Jde např. o telekomunikace, vzdělání a kulturu. Tento na první pohled povzbudivý trend však podle autorovy interpretace nastal v důsledku zdražení po snížení státních subvencí, není výsledkem zvýšení objemu environmentálně žádoucích složek spotřebních vzorců.

Kapitola 5. - 8. se zabývá analýzou situace v podstatných zdrojích, jako jsou potraviny, energie, dřevo, nerostné suroviny v globálním měřítku. Text bilancuje situaci v nedávné minulosti a v současnosti a provádí projekce pro první desetiletí příštího století. Připravuje tak půdu pro odpověď na hypotetickou otázku, charakteristickou pro úvahy o environmentálním prostoru: jakou úroveň spotřeby si bude moci dovolit Norsko v roce 2025, bereme-li v úvahu, že třetí svět s ním bude chtít sdílet jeho úroveň?

Výsledky analýzy přírodních zdrojů jsou zarazující. Za všechny rozebrané skutečnosti uveďme jen jeden příklad: Za předpokladu globální solidarity bude mít Norsko v roce 2025 pro sebe k dispozici jen 0,17 ha zemědělské půdy na hlavu, t. j. polovinu současného stavu. Je nereálné se domnívat, že na této rozloze bude možné vyprodukovat potraviny ve stejném množství a struktuře, jaké spotřebovávají Norové dnes. Spíš je – při použití současných technologií – pravděpodobné, že by norská spotřeba potravin klesla na průměr dnešní světové produkce, což by znamenalo spotřebu masa na poloviční úrovni a mléka na čtvrtinové úrovni dnešního stavu v Norsku.

Jakkoliv stojí za tímto tvrzením strohé výpočty, zní nám, kteří na dně duše nolens volens nosíme představu o trvalém růstu, poněkud fantaskně a nepřijatelně. Takový výsledek analýzy environmentálního prostoru je obzvláště pikantní na pozadí politických proklamací norské vlády. Ta totiž na počátku 90. let prohlásila, že Norsko do roku 2030 znovu zdvojnásobí životní úroveň obyvatel!

Vypočtenou úroveň spotřeby, plynoucí z disponibilních zdrojů, lze ovšem modifikovat na základě potenciálních technologických změn. 10. kapitola proto řeší otázku „Co mohou udělat technologie?“. Autor se věnuje nejdůležitějším výrobním postupům. Hlavními ekologicky příznivými principy šetřícími zdroje je efektivita, především úspora energií, omezování odpadu, recyklace, substituce vzácných materiálů, miniaturizace atd.

Otázka zdrojů není přitom jediným kritériem pro ekologickou udržitelnost ekonomického růstu. Snad ještě důležitější je ekologická únosnost biosféry, např. její schopnost vyrovnat se s odpady. Z hlediska zdrojů energie by bylo např. možné do r. 2025 dopravu v Norsku ještě mírně zvyšovat. Tento trend (podobně jako růst bytové výstavby a turismu) by však nebyl udržitelný z hlediska ekologické kapacity planety a jejích ekosystémů.

Určité, dosud málo využívané, mezery vidí autor také v oblasti technologie spotřeby, ve způsobu hospodaření domácností. Jako ilustraci do budoucna např. uvádí, že lze nahradit noviny denními zprávami promítanými na obrazovce počítačů. V reálné aktuální rovině uvažuje o možné redukci odpadků v jídelně a v kuchyni (nenechejme okorávat chléb, loupejme tence

brambory), o možnosti nahrazovat maso zeleninou. Význam má je zvyšování životnosti výrobků, t. j. eliminace „morálního zastarávání“. Všechny tyto praktiky znamenají méně nákupů a zvyšují naději na udržitelnost životního způsobu.

11. kapitola se potom věnuje trvale udržitelným vzorcům spotřeby („How Much of What?“) v budoucnosti detailněji. Odhaduje budoucí ekologicky přijatelnou skladbu výživy, odívání, strukturu spotřeby energie (užití nádobí, elektrických spotřebičů, vytápění), způsoby dopravy, včetně rekreace. Tato část knihy může být přímou inspirací pro tzv. ekologické poradenství.

Jako v mnoha dalších západoevropských a amerických textech čtenář záhy rozezná autorovu nevoli vůči přebujelé automobilizaci. Značný prostor věnuje úvahám a výpočtům, o kolik kilometrů by mohl norský občan ujet při konstantním čerpání zdrojů a při nezměněné nebo i snížené zátěži na prostředí více, kdyby se zřekl soukromého vozidla a odhodlal se k cestě hromadnými dopravními prostředky. (Autorka recenze k tomu dodává, že uhrančivá moc automobilu je do očí bijící právě v Norsku, kde jezdí vlaky i autobusy poskytující člověku skutečně dokonalý komfort.)

Závěrečná odpověď na vstupní otázku, jak bude vypadat budoucí životní úroveň v Norsku, má-li být trvale udržitelná, je skutečně šalomounská a nikterak originální: Norsko si může dovolit zvyšovat svůj blahobyt za předpokladu, že jej bude definovat jinak, než doposud. Že jej bude chápat jako růst vzdělání, kultury a sociálních služeb. V konkretizaci je odpověď dosti skoupá: Komfort Norů by mohl spočívat např. v rozvoji telekomunikací. Mohli by si dovolit potěšení z květin, nebudou-li je vozit zrovna z Afriky (srv. recenze knihy Niala Maharaj, Gaston Dorren: *The Game of the Rose* v tomto sborníku), ale vypěstují-li je na svých zahradách, případně ve sklenicích vyřešených na základě progresivních technologií.

Hillova kniha je lekcí pro ty, kdo tráví čas bezobsažným hořekováním nad konzumním způsobem života. Je zvláštní kombinací přesných aktuálních čísel a ryze hypotetického modelu. Ten má nesporně význam jako naléhavé upozornění a jako orientace pro politické rozhodování v základních trendech vývoje společnosti.

Textu lze vytknout metodologickou chybu, typickou pro podobné studie, a tou je převažující extrapolací uvažování. Hill si je ho pravděpodobně vědom; odtud možná jeho obezřetnost ve vyjadřování prognostických závěrů. Bylo by však jistě plodnější, kdyby se pokusil uvažovat o možných kvalitativních posunech či zvratech. V rozsáhlém oboru technických inovací a při složitosti ekologických procesů je to jistě krajně nesnadné. John Hill však nebere dostatečně v úvahu ani možné změny v postojích lidí, o nichž píše psychologie a sociologie čím dál tím častěji (opět viz recenzi na knihu F. Reusswiga a stať Librové v tomto sborníku).

Na konci recenzované knížky stojí kapitolka „Náměty pro další výzkum“. Obsahuje především náměty k doplnění mezer v norských evidencích a statistikách týkajících se životní úrovně. Autora by možná potěšilo, že sociologického čtenáře kniha na mnoha místech inspiruje i k jiným, často hlubším výzkumným otázkám, a to i mimo norský kontext. Pro studenty uvažující o diplomových pracích, je kniha Johna Hilla svou přehledností, jasností výkladu, svou věcností a interpretační střízlivostí mimořádně cenným zdrojem podnětů.

Hana Librová

Niala Maharaj, Gaston Dorren: *The Game of the Rose. The Third World in the Global Flower Trade.* International Books, Utrecht 1995, 112 s.

Každé tři hodiny startuje v Kolumbii těžké nákladní letadlo, aby dopravilo evropským zákazníkům čerstvé řezané květiny. V tutéž dobu jsou ve vzduchu letouny dalších jižních zemí,